

R O Z P R A W Y

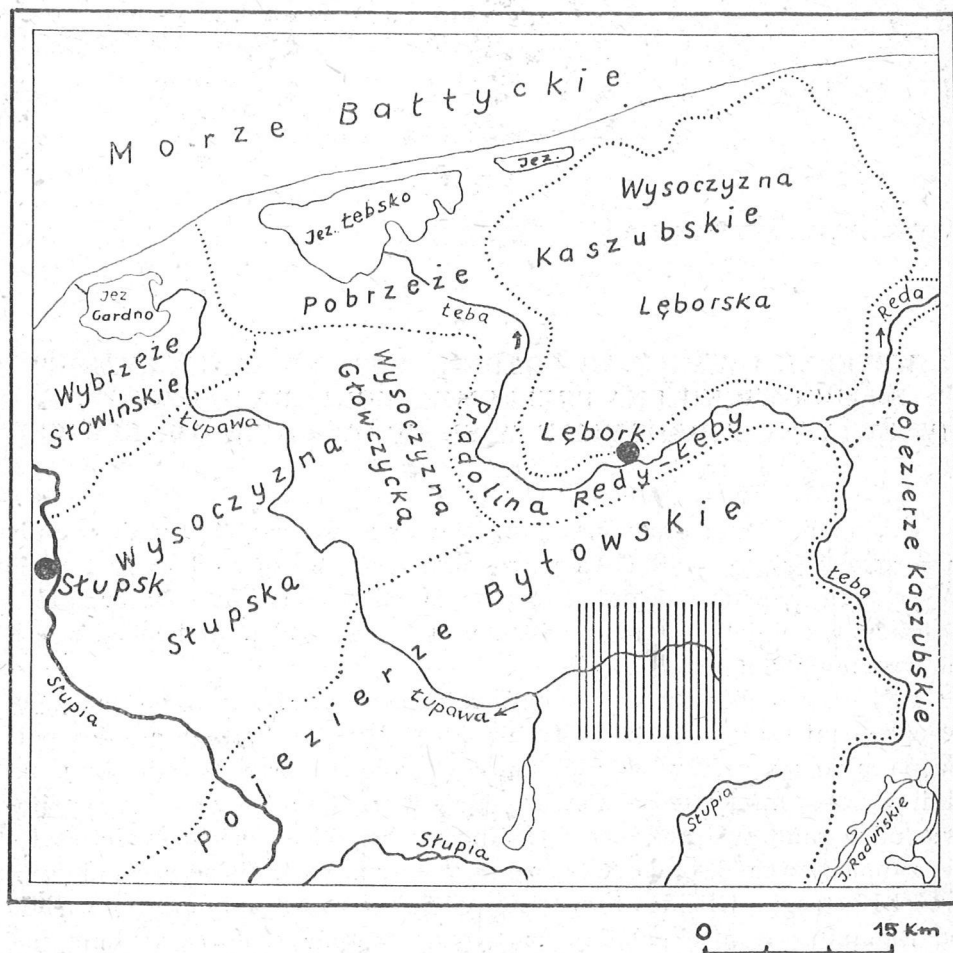
ALEKSANDRA SZYMAŃSKA

**WSTĘPNE UWAGI NAD OSADNICTWEM NA WYSOCZYŹNIE
SIEMIROWICKIEJ NA PRZEŁOMIE EPOKI BRĄZU I ŻELAZA
(W ZWIĄZKU Z BADANIAMI W SIEMIROWICACH, GM. CEWICE)**

Celem niniejszej pracy jest przedstawienie wstępnych wyników prac nad rekonstrukcją osadnictwa z przełomu epoki brązu i żelaza na terenie Wysoczyzny Siemirowickiej. Praca ta stanowi konspekt roboczy, który zostanie rozwinięty w miarę postępu dalszych badań archeologicznych na wspomnianym obszarze.

Pod nazwą Wysoczyzny Siemirowickiej rozumiemy teren położony w północnej części Pojezierza Bytowskiego (ryc. 1), którego granica północna przebiega na wysokości moreny czołowej fazy koszalińskiej, na linii łączącej miejscowości Cewice—Bukowina. Granicę zachodnią stanowi dolina sandrowa położona na północny zachód od miejscowości Święte, rynna jeziora Oskowo, dalej rynna położona na linii łączącej miejscowości Kostroga—Glińnica i wreszcie potok bez nazwy, płynący na zachód od Smolnik. Granicę południową tworzy morena czołowa stadium pomorskiego zlodowacenia bałtyckiego, rozpościerająca się na linii od Smolnik na zachodzie do Łyśniewa na wschodzie. Wreszcie granicę wschodnią Wysoczyzny Siemirowickiej wyznacza ciąg jezior: Trzono, Kamienieckie i Święte, przez które przepływa rzeka Bukowina. Ta ostatnia, mająca swe źródło ok. 5 km na północ od Gowidlina, po przepłynięciu wspomnianych jezior zmienia bieg od Jeziora Świętego na zachód, przecina równoleżnikowo całą Wysoczyznę Siemirowicką i kilka kilometrów od zachodniej granicy Wysoczyzny wpływa do rzeki Łupawa¹. Oba brzegi rzeki Bukowina na jej odcinku równoleżnikowym są porośnięte lasem, głównie sosnowym, posiadającym w niektórych partiach starodrzew. Lasy pokrywają też zachodnią część południowej moreny czołowej. Miejscami pradolina rzeki Bukowina osiąga znaczną szerokość, np. pod Siemirowicami rozciąga się ona na szerokości pół kilometra. W środkowej

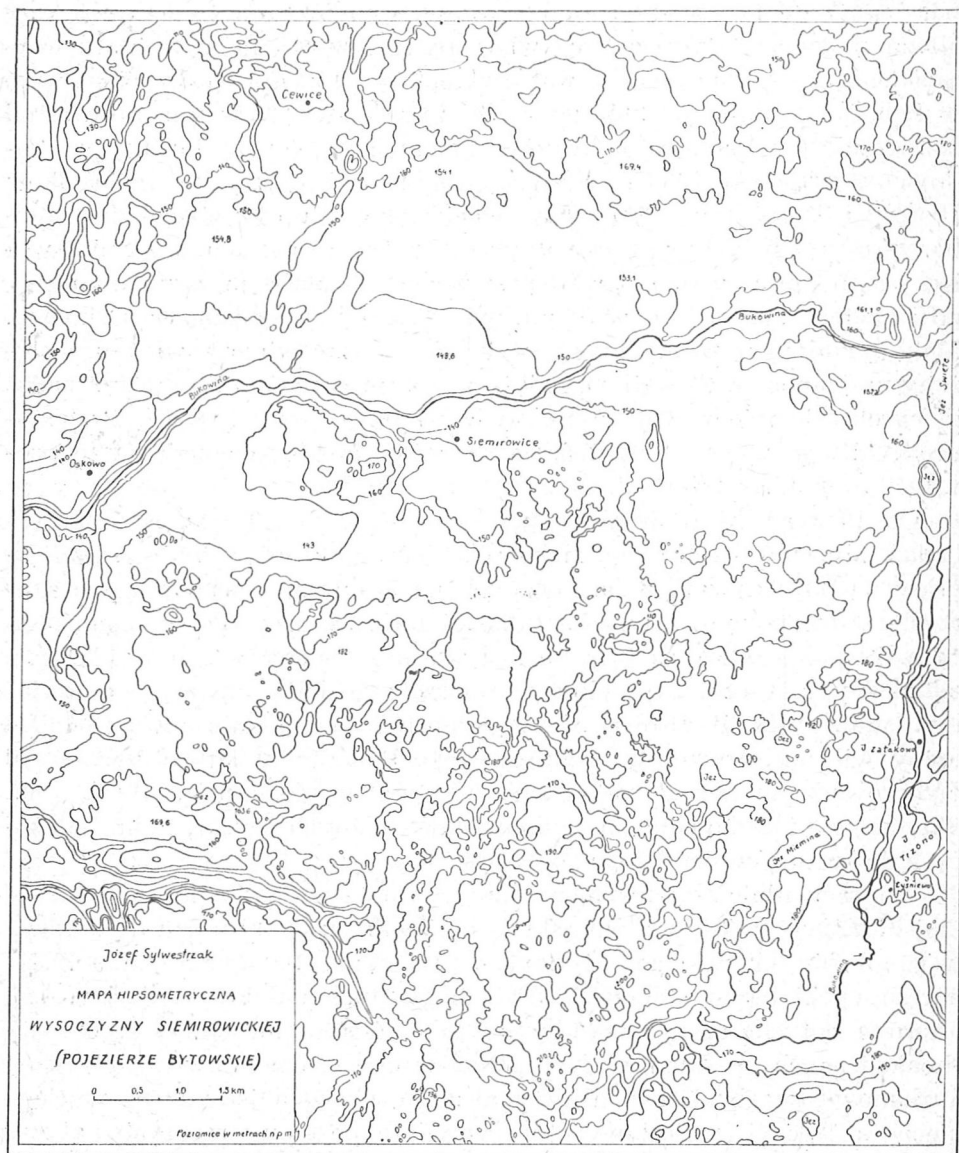
¹ J. Sylwestrzak, *Rozwój paleogeograficzny Wysoczyzny Siemirowickiej (Pojezierze Bytowskie)*, maszynopis w Archiwum Muzeum Archeologicznego w Gdańsku.

Ryc. 1. Położenie Wysoczyzny Siemirowickiej na tle głównych jednostek geomorfologicznych wschodniej części Pomorza wg J. Sylwestrzaka

Fig. 1. The situation of the Siemirowice Upland against the background of the main geomorphological regimes in the eastern part of Pomorze, after J. Sylwestrzak

partii Wysoczyzny widoczne jest znaczne obniżenie terenu opadającego ku zachodowi. Powoduje to powstanie dużej deniwelacji Wysoczyzny, dochodzącej do 91 m (najwyższy punkt posiada wysokość 216 m), a najniższy liczy 125 m n.p.m. Morenę południową pokrywają liczne polodowcowe oczka-wytopiska (ryc. 2). Wysoczyznę Siemirowicką pokrywają gleby lekko szczerkowate, silnie zbielicowane, przeważnie piaszczyste, należące do kategorii gleb słabych, odpowiadające piątej klasie użytków rolnych. Pokrywają je lasy o przewadze sosny ze znaczną domieszką lasów liściastych i gęstym podszyciem rozmaitych krzewów oraz z grubą warstwą ściółki leśnej. W miejscach, gdzie drzewostan jest rzadszy, występuje dobrze rozwinięta darnina.

Ryc. 2. Mapa hipsometryczna Wysoczyzny Siemirowickiej wg J. Sylwestrzaka

Fig. 2. Hypsometric map of the Siemirowice Upland, after J. Sylwestrzak

Podstawę niniejszego opracowania stanowią źródła archeologiczne zaliczane do grupy kaszubskiej kultury łużyckiej oraz kultury wschodniopomorskiej. Należy podkreślić, że stanowiska obu kultur napotkano stosunkowo późno. Na mapie A. Lissauera z 1887 r. obejmującej obszar b. Prus Zachodnich zostało naniesione tylko jedno stanowisko (grób kultury wschodniopomorskiej), odkryte w Załakowie. Następne stanowiska

odkrywano dopiero w okresie międzywojennym. W tym czasie prawie cały obszar omawianej Wysoczyzny, włączony postanowieniami traktatu wersalskiego do Niemiec pozostawał pod opieką Muzeum Prowincjonalnego w Łęborku, z ramienia którego E. Stielow, kustosz Muzeum, ratował od zniszczenia przypadkowo odkrywane stanowiska, głównie kultury wschodniopomorskiej. W 1930 r. W. Witt z ramienia Towarzystwa Miłośników Historii i Starożytności Pomorza — Oddział w Słupsku zbadał dwa kurhany kultury łużyckiej na cmentarzysku w Siemirowicach, a wyniki swoich badań opisał w monografii poświęconej pradziejom ziemi słupskiej, gdzie jednak stanowisko w Siemirowicach figuruje pod nazwą Oskowo². Mały południowo-wschodni skrawek Wysoczyzny Siemirowickiej, położony na północ od Gowidlina, należący w tym czasie do Polski, był badany w okresie międzywojennym powierzchniowo przez Instytut Prehistoryczny Uniwersytetu Poznańskiego, z ramienia którego badania te prowadził prof. J. Kostrzewski.

Od 1953 r. obszar Wysoczyzny Siemirowickiej stał się przedmiotem badań Muzeum Archeologicznego w Gdańsku, które w 1957 r. podjęło prace na największym z zachowanych na Pomorzu Wschodnim cmentarzysku kurhanowym grupy kaszubskiej kultury łużyckiej w Siemirowicach. Zbadano wówczas trzy kurhany. Prace te wznowiono w 1971 r. i odtąd systematycznie, co roku, prowadzone są dalsze prace na omawianym stanowisku. W 1976 r. przystąpiono też do zbadania nowo odkrytej osady wielokulturowej w Siemirowicach. Ponadto w latach 1953—1976 przeprowadzono szereg badań ratowniczych w Załakowie, Pałubicach, Skrzyszewie i Bukownie, na stanowiskach różnych kultur, m.in. należących do kultury wschodniopomorskiej.

W pracy niniejszej uwzględniono jedynie stanowiska kultury łużyckiej i kultury wschodniopomorskiej od IV okresu epoki brązu do środkowego okresu lateńskiego, użytkowane w latach 1000—125 p.n.e. Z III okresu epoki brązu stanowisk archeologicznych na interesującym nas obszarze dotychczas nie znamy. Stosunkowo skromna liczba źródeł archeologicznych, w skład których wchodzi osady, cmentarzyska płaskie i kurhanowe, skarby i tzw. luźne znaleziska, pozwala jedynie na wyciągnięcie wstępnych wniosków, które w miarę postępu prac systematycznych i zwiadowczych będą ulegały korekcje.

Jeśli chodzi o rozrzut znalezisk archeologicznych z przełomu epoki brązu i żelaza na terenie Wysoczyzny Siemirowickiej, to przeważnie koncentrują się one w mniejszych i większych skupiskach oddzielonych na ogół obszarem, na którym nie znaleziono dotąd stanowisk archeologicznych. Kartograficzne ujęcie znalezisk archeologicznych wyraźnie ukazuje, jak układają się skupiska i pasy anekumeny. Najczęściej skupiska osadnicze pokrywają się z obszarami o dogodnych warunkach naturalnych dla pierwotnej gospodarki, przeważnie nad dużymi zbiornikami

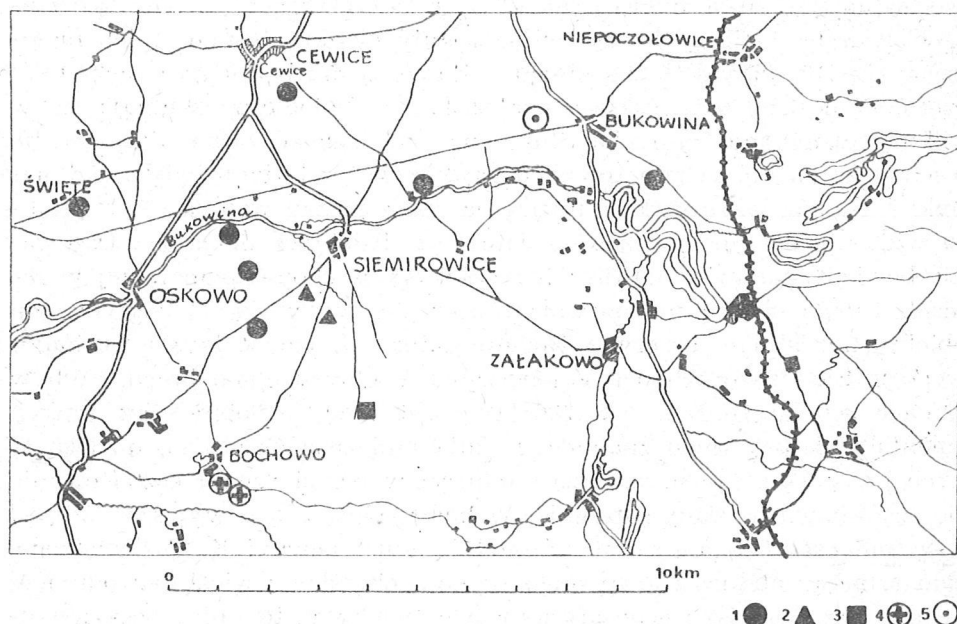
² W. Witt, *Urgeschichte des Stadt — und Land Kreises, Słupsk* 1934.

wodnymi, natomiast miejsca, na których dotychczas nie znaleziono stanowisk archeologicznych stanowią z reguły obszary bagien i gleb piaszczystych. Dla przykładu na obszarze Pomorza Wschodniego i zachodniej części Pomorza Koszalińskiego znaleziska archeologiczne skupiają się w kilku grupach między rzeką Słupią na zachodzie a rzeką Piaśnicą na wschodzie, na których to terenach osadnictwo cechuje największa dynamika³. Należy także zwrócić uwagę na wciąż niezadowalające — z punktu widzenia naszych potrzeb — datowanie badanych obiektów. Datowanie bowiem stanowisk kultury łużyckiej czy wschodniopomorskiej w ramach całego okresu nie pozwala stwierdzić, czy w czasie użytkowania obiektu nie istniały przerwy. Tak np. datowanie cmentarzyska kurhanowego w Siemirowicach na IV i początek V okresu epoki brązu, czyli w ramach 300 lat (1000 — ok. 700 lat przed n.e.), podobnie jak innych cmentarzysk tego typu znanych w Bukowinie czy Cewicach, użytkowanych przez 12 pokoleń, stwarza trudności w prześledzeniu kształtowania się osadnictwa na danym terenie. W końcu chciałabym wyjaśnić, że pod pojęciem osadnictwa rozumiem, zgodnie z ustaleniami K. Potkańskiego, całokształt działalności grup społecznych o określonej więzi, powodującej zmiany w środowisku geograficznym i naturalnym, to jest proces zajmowania, podziału oraz użytkowania terenu, w obrębie którego można zaobserwować trwałą odmiennność cech lokalnych w kulturze archeologicznej, a także jednolitość przemian w strukturze społecznej, gospodarce i obyczajowości.

1. Osadnictwo kultury łużyckiej

Na Wysoczyźnie Siemirowickiej znanych jest dotychczas kilka stanowisk grupy kaszubskiej kultury łużyckiej, na które składa się osada w Siemirowicach (st. 10), zniszczona przez założenie na jej miejscu w okresie późnolateńskim i rzymskim osady produkcyjnej, druga osada domniemana w tej miejscowości odkryta w 1977 r., na której znaleziono zaledwie kilka skorup i bryłkę polepy, pewne cmentarzyska kurhanowe (Siemirowice, st. 1, Cewice, st. 8, Bukowina) oraz jedno cmentarzysko kurhanowe, o którym zachowała się tylko wzmianka w literaturze (Święte), datowane również na IV i początek V okresu epoki brązu, jeden płaski grób skrzynkowy z okresu Hallstatt C (Siemirowice, st. 7), luźne zabytki, jak ceramika, wyroby metalowe z Bochowa datowane na okres Hallstatt C, prawdopodobnie pochodzące z grobów płaskich, oraz skarb brązowy z V okresu epoki brązu odkryty w Bukowinie (ryc. 3). Jest rzeczą godną podkreślenia, że wszystkie wspomniane stanowiska mieszczą się albo nad

³ A. Szymańska, *Wyniki badań w Siemirowicach, woj. Słupsk, w 1974 a problem cmentarzysk kurhanowych kultury łużyckiej na Pomorzu Wschodnim*, „Sprawozdania Archeologiczne”, t. 28, 1976, s. 137, ryc. 7.

Ryc. 3. Mapa stanowisk archeologicznych kultury łużyckiej na Wysoczyźnie Siemirowickiej: 1 — cmentarzyska kurhanowe, 2 — osady, 3 — płaski grób skrzynkowy z okresu Hallstatt C, 4 — luźna ceramika z okresu Hallstatt C, 5 — skarb brązowy

Fig. 3. Map of Lusatian Culture archaeological sites in the Siemirowice Upland: 1 — barrow cemetery, 2 — settlements, 3 — flat chest grave of the Halstatt C period, 4 — loose pottery from the Halstatt C period, 5 — bronze treasure

rzeką Bukowina, bądź w obrębie sandrowej niecki położonej między dwiema morenami czołowymi. Ponieważ ta koncentracja stanowisk ma jednocześnie miejsce na terenach o słabych glebach bielicowych, można przyjąć, że nie uprawa ziemi, lecz hodowla stanowiła podstawę gospodarki ludności zamieszkującej na Wysoczyźnie Siemirowickiej. Wszystkie stanowiska tu omawiane należą do zgrupowania osadniczego grupy kaszubskiej kultury łużyckiej, czytelnego na obszarze między rzeką Bukowina i środkowym biegiem rzeki Łeba⁴.

Z braku przebadanych osad na terenie Wysoczyzny Siemirowickiej możemy poprzez analogię (np. opierając się na wynikach badań uzyskanych w Porzeczu, gm. Łęczyce) przyjąć, że tak jak w gospodarce pierwszoplanowe znaczenie posiadała hodowla, tak w wytwórczości specjalistycznej pełniło ją garncarstwo i odlewnictwo. Potwierdzeniem rozwoju pierwszego z tych zajęć jest stosunkowo liczna ceramika wydobywana z kurhanów, piece garncarskie z Porzecza, a istnienie odlewnictwa potwierdza odkrycie skarbu wyrobów brązowych w Bukowinie, w skład którego wchodzi m.in. bransolety nerkowate, bransolety drucikowate o

⁴ A. Szymańska, *Wyniki...*, s. 137, ryc. 7.

powrotnym zwoju, zaopatrzone w uszko, wykazujące lokalny charakter. Należy też podkreślić, że ozdoby wchodzące w skład skarbu z Bukowiny są połamane, co mogłoby przemawiać za tym, że należał on do miejscowego odlewcy. Ponadto na drobne ozdoby pochodzenia rodzimego w postaci bransolet taśmowatych, pierścieni, szpil, wyrobów toaletowych (szczy-pce, brzytwy) i innych wyrobów (np. grot strzały łuku) napotyka się sporadycznie w kurhanach (Siemirowice, Cewice).

Wspomniano już wyżej, że cechą osadnictwa na Wysoczyźnie Siemirowickiej i przylegającym do niej od wschodu Pojezierzu Kaszubskim jest koncentracja dużych stanowisk, szczególnie typu grobowego, przy jednocześnie długim czasie ich funkcjonowania. Najlepszą ilustrację tego stanu rzeczy stanowi okoliczność występowania na stosunkowo małym obszarze kilku cmentarzysk. Cmentarzysko kurhanowe (st. 1) w Siemirowicach, położone po obu stronach drogi prowadzącej z Siemirowic do Oskowa, liczy jeszcze 122 kurhany. W odległości 1,5 km na południe od stanowiska 1, po obu stronach drogi prowadzącej z Siemirowic do Bocho-wa, znajduje się następna grupa 7 kurhanów (st. 8), z których jeden w 1977 r. został przebadany. Datowanie ich jest analogiczne do kurhanów na cmentarzysku (st. 1). Dalsze 3 kurhany, które nie były dotąd przedmiotem badań, a więc ich chronologia w tej chwili nie jest pewna, położone są bliżej koryta rzeki Bukowina, w odległości ok. 1 km na północ od stanowiska 1. Natomiast o cmentarzysku w Bukowinie wiemy tylko, że jeszcze w okresie międzywojennym liczyło ono 11 kurhanów⁵, a o cmentarzysku w Cewicach, że z początkiem XX w. kamienie z zachowanych z tej miejscowości kurhanów właściciel majątku sprzedał jako surowiec budowlany⁶.

Tworzenie się w IV i V okresie epoki brązu wielkich aglomeracji osad-nicznych tłumaczyć należy m.in. tym, że istniała jeszcze w tym czasie sil-na więź rodowa, której jednym z przejawów było wspólne miejsce pochówków. Oczywiście zlokalizowane ono było przeważnie w obrębie terytorium działalności gospodarczej, produkcyjnej i zasiedlania określonej grupy społecznej. Obok cmentarzyska z reguły na danym terenie domyślać się można było pozostałości jednego bądź nawet kilku osiedli będących śladem działalności określonej grupy rodowej, czyli tzw. w terminologii archeologicznej zespołu osadniczego.

Warto także podkreślić, że na zakładanie osad i cmentarzysk w pobliżu rzek pozwalał przedstawicielom grupy kaszubskiej kultury łużyckiej ówczesny suchy klimat subborealny, przypadający na przełom II i I tysiąclecia przed naszą erą.

Jeśli chodzi o cmentarzyska, to stanowią one bezpośrednie źródło rozpoznania liczebności i struktury wewnętrznej podstawowej grupy społecznej. Badania antropologiczne są podstawą do rekonstrukcji biologicz-

⁵ J. Kostrzewski, *Kultura łużycka na Pomorzu*, Poznań 1958, s. 254.

⁶ Archiwum Muzeum Archeologicznego w Gdańsku.

nej grupy. Oczywiście rekonstrukcja ta nie będzie tak dokładna i szczegółowa jak przy analizach populacji żyjących, wykonywanych przez demografów. Podstawowym bowiem elementem tych badań są dane na temat płci i wieku osobników w chwili śmierci. Jeśli chodzi o metody badań materiału pochodzącego z grobów szkieletowych na potrzeby analiz paleodemograficznych, to są one już w tej chwili dostatecznie zaawansowane. Gorzej przedstawia się sprawa z materiałami kostnymi pochodzącymi z grobów ciałopalnych, w których kości w trakcie procesu spalania dość znacznie zmieniają swą wielkość i kształt. W tym wypadku pewne ustalenia są mniej dokładne. Temat przedstawienia liczebności zespołów osadniczych grupy kaszubskiej kultury łużyckiej na terenie Pomorza Wschodniego podjęli ostatnio L.J. Łuka i A. Szymańska. L.J. Łuka przyjmuje, że średnia liczebność mieszkańców użytkujących cmentarzysko nr 1 w Siemirowicach wynosiła ok. 60 osób⁷. Zbliżoną średnią, około 50 osób, podaje A. Szymańska⁸. Należy się jednak zastrzec, że wynik ten może być reprezentatywny jedynie w odniesieniu do większych cmentarzysk, w rodzaju Siemirowic (122 kurhany) i Gapowa, gm. Stężycza (ok. 100 kurhanów). Odnośnie do Siemirowic wydaje się, że średnia ta mogła być jeszcze nieco wyższa (ok. 66 osób), jeśli doliczymy grupę 10 kurhanów zachowanych w pobliżu głównego cmentarzyska, których przynależność do kultury łużyckiej wydaje się bezsporna.

Jak wynika z analizy antropologicznej szczątków kostnych pochodzących z dotychczas przebadanych grobów w Siemirowicach, przeciętnie w każdym z kurhanów znajdowało się około 6 pochówków. Średnia długość życia użytkowników cmentarzyska wynosiła dla kobiet 25—30 lat, dla mężczyzn — 45 lat, a u dzieci — do 2,5 lat⁹. Określenie stosunku liczebnego pochowanych na cmentarzysku mężczyzn, kobiet i dzieci stanowi jeden z bardzo istotnych elementów rekonstrukcji biologicznej populacji. Na ogół na różnych cmentarzyskach zauważyć można dość znaczną przewagę liczebną zmarłych mężczyzn bądź kobiet. W wypadku Siemirowic stwierdzenie nadwyżki kobiet w badanej populacji tłumaczyć można większą ruchliwością mężczyzn. Być może, że spotykane na cmentarzysku w Siemirowicach nieliczne groby puste należałoby tłumaczyć jako zastępcze groby symboliczne, budowane dla mężczyzn zaginionych, poległych w walkach itp.

Stabilność osadnictwa grupy kaszubskiej kultury łużyckiej, potwierdzona długotrwałym użytkowaniem wielkich cmentarzysk kurhanowych

⁷ L.J. Łuka, *Problematyka badań archeologicznych nad dziejami Pomorza Gdańskiego w starożytności w XXX-leciu PRL*, „Rocznik Gdański”, t. 34/35, 1974/1975, s. 162, przypis 69.

⁸ A. Szymańska, *Wyniki...*, s. 139.

⁹ J. Gładkowska-Rzeczycka, *Analiza antropologiczna ciałopalnych szczątków kostnych ludzkich z kurhanów kultury łużyckiej w Siemirowicach, gm. Cewice*, „Pomorania Antiqua”, t. 7, 1977, s. 362—364.

przez poszczególne zespoły osadnicze (siemirowicki, bukowiński, porzecki i in.), utrzymywała się na Pomorzu Wschodnim jeszcze w okresie Hallstatt C, kiedy to nadal zakładano wielkie cmentarzyska płaskie, np. w Wielkiej Wsi (ok. 100 grobów) czy Chłapowie (ok. 130 grobów).

Z kolei warto się zastanowić, w jakim stopniu osadnictwo grupy kaszubskiej kultury łużyckiej na Wysoczyźnie Siemirowickiej mogło wpłynąć na zmianę środowiska naturalnego. Jeśli chodzi o środowisko naturalne, to należałoby podkreślić, że na terenie Wysoczyzny Siemirowickiej było ono znacznie zróżnicowane. Jediną cechą wspólną dla całego obszaru była znaczna przewaga ziem pokrytych lasami, których struktura była bardzo urozmaicona. W zależności od czynników naturalnych panowały w nich różne gatunki drzewa, tworząc typ lasu bardziej lub mniej dostępny i dający gromadom prasłowiańskich osadników określone rezerwy surowca. Zdaje się nie ulegać wątpliwości, że eksploracja budulca drewnianego, niezbędnego do stawiania domów, półziemianek, grobli, używanie drewna w pracach domowych oraz wypalanie lasów przez ówczesnych rolników (przyjmujemy bowiem, że oprócz dominującej hodowli uprawiano również rolnictwo przerzutowe, a także wypas trzody chlewnej) musiały prowadzić do stopniowego odlesiania pobliskich obszarów. Dodajmy też, że sporej ilości drewna używano do budowy stosów, na których palono zmarłych. Według J. Szydłowskiego, do budowy stosu potrzeba było 3—5 m³ drewna ¹⁰.

Również konieczność zgromadzenia znacznej ilości kamieni do budowania 122 kurhanów o przeciętnej średnicy 8 m i wysokości 1 m musiało doprowadzić do zmiany środowiska naturalnego w najbliższym otoczeniu cmentarzyska. Nie wyklucza się, że większe głązy służące do budowy podstawy kurhanów — pierścieni (są kurhany mające trzy takie pierścienie) transportowano tratwami również z dalszych okolic, wykorzystując bliskość rzeki Bukowina.

Wreszcie eksploracja gliny na potrzeby garncarskie przyczyniła się w pewnym stopniu do zmiany środowiska naturalnego. Wszystkie te prace członków grupy siemirowickiej, polegające na eksploatacji bogactw naturalnych, musiały doprowadzić do znacznej zmiany środowiska naturalnego w okolicy dzisiejszych Siemirowic. Uwagi te być może na mniejszą skalę odnoszą się do okolic Cewic i Bukowiny, gdzie również mieściły się cmentarzyska kurhanowe i odpowiadające im osady.

W zakończeniu uwag o osadnictwie kultury łużyckiej na Wysoczyźnie Siemirowickiej należałoby kilka słów poświęcić kulturze duchowej, a ściślej obrządkowi pogrzebowemu. Systematyczne przebadanie kurhanów siemirowickich w latach 1957 i 1971—1977 dostarczyło dowodów, że na

¹⁰ J. Szydłowski, *Obrządek pogrzebowy na Górnym Śląsku w okresie wpływów rzymskich*, Bytom 1964, s. 84.

Ryc. 4. Siemirowice, gm. Cewice, cmentarzysko kurhanowe, przykład kurhanu z dwoma kręgami

Fig. 4. Siemirowice, Cewice parish, barrow cemetery; example of barrow with two surrounds

rozwój obrządku pogrzebowego silny wpływ wywierała tradycja¹¹. Przez 300 lat użytkowania cmentarzyska w Siemirowicach budowano kurhany, stosując obowiązujące od pokoleń reguły. Granice poszczególnych kurhanów stanowiły przeważnie kręgi kamienne pojedyncze, rzadziej podwójne i potrójne koncentryczne, zbudowane z dużych głazów ściśle przylegających do siebie (ryc. 4). Usypane w granicach kręgów drobne kamienie tworzyły płaszcz, który z kolei przysypyany był piaskiem. W przebadanych dotychczas 26 kurhanach stwierdzono podobną stratygrafię. Kurhany stanowiły rodzaj grobów rodzinnych liczących przeważnie po kilka popielnic. Pod względem ich liczby upodobią się do późniejszych rodzinnych grobów skrzynkowych kultury wschodniopomorskiej. Zbieżność pomiędzy wspomnianymi kulturami jest także widoczna w zwyczaju stawiania grobów skrzynkowych, które dość licznie występują w kurhanach. Niezwykle urozmaicony jest sposób składania popielnic,

¹¹ A. Szymańska, *Cmentarzysko kurhanowe kultury łużyckiej z IV—V okresu epoki brązu w Siemirowicach, gm. Cewice (badania w latach 1971—1974)*, „Pomorania Antiqua”, t. 7, 1977, s. 247—341.

przepalonych kości ludzkich, węgla drzewnych i darów metalowych. Występują one w skrzyniach kamiennych, usytuowanych pośrodku mogił, grobach z obwarowaniem, luźno w płaszczu, w grobach jamowych, a także w skrzyniach zakładanych w różnych częściach kurhanu. Zazwyczaj skrzynie bezpośrednio stojące na calcu miały kształt prostokątny o przeciętnych rozmiarach $2,8 \times 1,5$ m i usytuowane były na osi wsch.-zach. W jednym tylko przypadku skrzynia miała kształt kwadratowy i stała na kamieniach ułożonych w kilku warstwach, jak gdyby podmurówce. Na dary metalowe występujące stosunkowo rzadko składały się drobne przedmioty brązowe, stanowiące przypuszczalnie własność zmarłego. W skład ich wchodziły ozdoby, przybory toaletowe, a w jednym wypadku grocik brązowy. Zaobserwowano, że na ogół im większy był kurhan, tym uboższy w zabytki. Fakt ten nasuwa domysł, że niektóre z mogił obrabowywane były już w starożytności.

Trudno tu na podstawie dość skromnego wyposażenia poszczególnych grobów odkrywanych w kurhanach wyciągnąć jakiekolwiek wnioski odnośnie do zróżnicowania majątkowego, a także i społecznego ludności. Biorąc jednak pod uwagę fakt, że niektóre kurhany pozbawione były darów metalowych, w innych znów było ich po kilka egzemplarzy, należy przyjąć istnienie wśród użytkowników omawianego cmentarzyska przy-

Ryc. 5. Siemirowice, gm. Cewice, cmentarzysko kurhanowe — stele kamienne

Fig. 5. Siemirowice, Cewice parish, barrow cemetery — stone steles

puszczalnie niedużego zróżnicowania majątkowego. Ten stan rzeczy jest wiernym odbiciem stosunkowo słabego rozwoju gospodarki mieszkańców tej części Pomorza. Ponadto w niektórych wypadkach w pobliżu kurhanów występowały jamy ofiarne, rytualnie pobita ceramika świadcząca o odbywających się stypach oraz ślady palenisk stanowiących przypuszczalnie pozostałość ogni ofiarnych. Na szczególną jednak uwagę zasługuje odkrycie w jednym z kurhanów stel kamiennych, stojących w miejscu przerwanego kręgu od strony wschodniej (ryc. 5). Jest to pierwsze znalezisko stel na cmentarzyskach pomorskich, wyprzedzające o blisko 1000 lat późniejsze stele, znane nam z cmentarzysk późnolateńskich i rzymskich. Mogą one mieć związek z panującymi w kulturze łużyckiej wierzeniami, związanymi z kultem słońca i kultem przodków. Należy także podkreślić, że same kręgi, tak licznie występujące na cmentarzyskach kurhanowych, mogą mieć między innymi także związek z kultem słońca — jako przedstawienie tarczy słonecznej. Przypuszczenie to jest o tyle prawdopodobne, że na ceramice sepulkralnej kultury wschodniopomorskiej odkrytej w Sopocie zauważamy na powierzchni szyjki rysunek tarczy słonecznej i gwiazd. Wyobrażenie tarczy słonecznej na naczyniu mieszczącym prawdopodobnie kości ludzkie stanowi dowód istnienia związku kultu słońca z apoteozowaniem zmarłych¹². Związku między kręgami kamiennymi odkrytymi w kurhanach z młodszej epoki brązu na Gottlandii i Upplandii z kultem słońca dopatruje się też E. Nylén¹³.

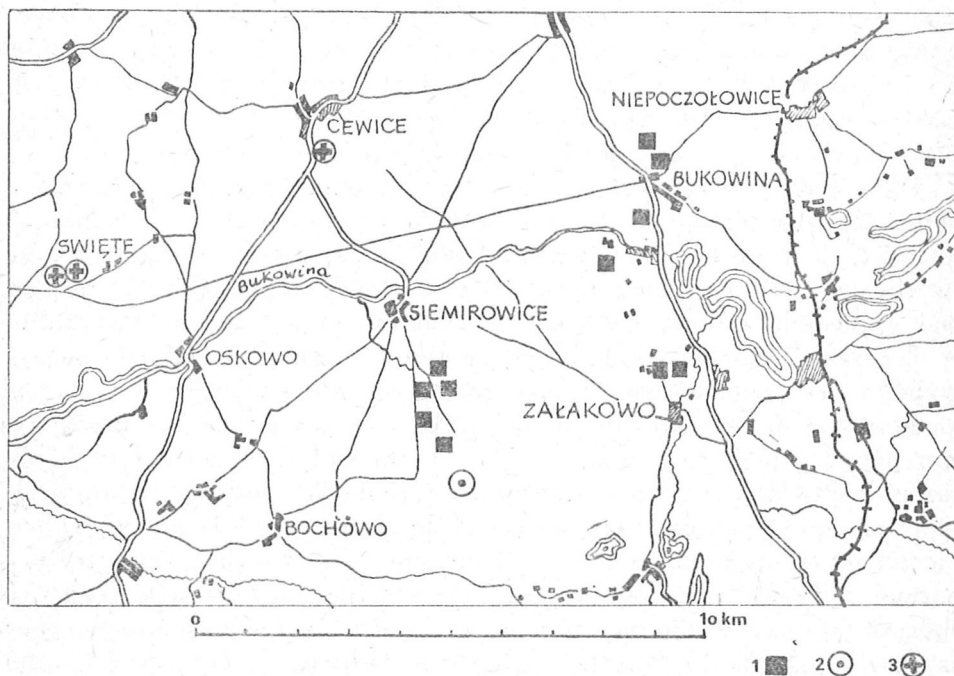
2. Kultura wschodniopomorska

Ogólnie można stwierdzić, że o ile osadnictwo kultury łużyckiej IV i V okresu epoki brązu na terenie Wysoczyzny Siemirowickiej charakteryzowało się stabilnością, a między stosunkowo dużymi zespołami przypuszczalnie istniała silna więź społeczna, o tyle już u progu wczesnej epoki żelaza zachodzą w osadnictwie istotne zmiany. W odróżnieniu od osadnictwa kultury łużyckiej, zajmującego tereny nizinne, stanowiska kultury wschodniopomorskiej usytuowane są przeważnie na wysoczyźnie moreny czołowej, północnej i południowej. Należy to przypuszczalnie tłumaczyć pogorszeniem się klimatu w okresie halsztackim oraz wczesnym i środkowym okresie lateńskim. W tym to właśnie czasie miejsce dotychczasowego klimatu subborealnego zajmuje klimat subatlantycki, odznaczający się zwiększeniem opadów i spadkiem średniej temperatury rocznej. Wynikałoby z tego, że zamieszkałe przez ludność grupy kaszubskiej kultury łużyckiej niższe partie Wysoczyzny, przylegające do doliny rzeki

¹² L. J. Ł u k a, *Wierzenia pogańskie na Pomorzu Wschodnim w starożytności i we wczesnym średniowieczu*, „Zeszyty Popularnonaukowe Muzeum Archeologicznego w Gdańsku”, z. 2, 1973, s. 23, ryc. 16.

¹³ E. N y l é n, *Gottländska gravformer och deras betydelse för kronologien*, TOR, vol. 4, Stockholm 1958, s. 64—86.

Bukowina, i terasa oddzielająca moreny czołowe nie nadawały się w okresie halsztackim oraz wczesnym i środkowym okresie lateńskim do zamieszkania¹⁴ na skutek podwyższania się poziomu wód. Charakterystyczną cechą osadnictwa w tym czasie jest stosunkowo znaczne rozproszenie stanowisk. Zamiast skoncentrowanego osadnictwa grupy kaszubskiej kultury łużyckiej pojawiają się obecnie małe zespoły osadnicze ludności kultury wschodniopomorskiej, oddalone od siebie zaledwie kilka kilometrów (mikroregiony), liczące przeciętnie 2—3 stanowiska. Stanowią je cmentarzyska płaskie z nielicznymi grobami skrzynkowymi, które na interesującym nas obszarze występują w dwóch skupieniach. Z okolic Bukowiny znamy 4 stanowiska z takimi grobami¹⁵, a z terenu położonego na po-

Ryc. 6. Mapa stanowisk archeologicznych kultury wschodniopomorskiej na Wysoczyźnie Siemirowickiej: 1 — cmentarzyska płaskie — groby skrzynkowe, 2 — skarb brązowy, 3 — znaleziska luźne

Fig. 6. Map of East Pomorze Culture archaeological sites in the Siemirowice Upland: 1 — flat cemeteries — chest graves, 2 — bronze treasures, 3 — loose findings

¹⁴ Temat ten podjęli w ostatnich latach: L.J. Łuka, *Kilka uwag o związkach łączących kulturę pomorską z kulturą łużycką we wczesnej epoce żelaza*, „Pomerania Antiqua”, t. 1, 1965, s. 65, s. 52—53, oraz Z. Bukowski, *Uwagi o problematyce badań osadnictwa kultury łużyckiej*, „Studia z Dziejów Osadnictwa”, t. 5, 1967, s. 64—66.

¹⁵ L.J. Łuka, *Kultura wschodniopomorska*, t. 1, Wrocław—Warszawa—Kraków 1966, s. 50.

łudniowy zachód od Siemirowic — 5 cmentarzysk¹⁶. Ponadto po dwa cmentarzyska dostarczyły miejscowości Załakowo i Pałubice¹⁷, a w Siemirowicach, na południe od wspomnianej grupy cmentarzysk kultury wschodniopomorskiej, odkryty został skarb późnohalszacki (HD) złożony z 6 brązowych nagolenników, naszyjników i siekierki brązowej (ryc. 6)¹⁸.

Tę zmianę w kształtowaniu się obrazu osadnictwa w późnym okresie halszackim oraz we wczesnym i środkowym okresie lateńskim należy wytłumaczyć przede wszystkim postępującym rozkładem wspólnoty pierwotnej. Miejsce dawnych dużych sąsiedzkich związków rodowych trwających w kulturze łużyckiej zajmują obecnie małe grupy społeczne oparte na więzi rodzinnej, użytkujące wspólnie określony, stosunkowo mały pod względem powierzchni teren. W takiej sytuacji oddziaływanie mieszkańców wspomnianych zespołów osadniczych na środowisko osadnicze i naturalne musiało być mniejsze aniżeli u przedstawicieli grupy kaszubskiej kultury łużyckiej. Grupy te liczyły mniej mieszkańców — wg L.J. Łuki średnia liczba mieszkańców osad użytkujących wspomniane cmentarzysko wahała się w granicach 12—15 osób¹⁹.

O ile jednak w gospodarce kultury wschodniopomorskiej nie zaszły jakieś bardziej istotne zmiany na omawianym terenie, w porównaniu z młodszym i najmłodszym okresem epoki brązu, o tyle w zakresie wytwórczości specjalistycznej uzyskała ona zdecydowanie wyższy poziom pod względem techniki wykonania. Widoczne to jest przede wszystkim w dziedzinie garncarstwa, którego wyroby wykazują stosunkowo bogaty wybór form i zdobnictwa. Znane są bardzo liczne, po mistrzowsku niekiedy wykonane ręcznie okazy ceramiki, zwłaszcza typu grobowego, a szczególnie popielnice twarzowe, które dzięki wpływom zewnętrznym po raz pierwszy pojawiają się również na terenie Wysoczyzny Siemirowickiej i co do których panuje powszechna opinia, iż powstały pod wpływem niemal im współczesnych etruskich popielnic twarzowych. Dużo wyższy poziom wykazuje także odlewnictwo, czego najlepszą ilustracją może być skarb wydobyty w Siemirowicach, składający się z nagolenników, naszyjników i siekierki oraz liczne brązowe kolczyki i wisiorki trójkątne zawieszane w uchach popielnic twarzowych. Pojawiają się też pierwsze wyroby żelazne.

Jeśli chodzi o obrządek pogrzebowy, to można na podstawie przeważających licznie grobów skrzynkowych odkrytych na cmentarzyskach okresu późnohalszackiego (HD) stwierdzić utrzymanie się nadal dbałości o zmarłego, jak również przywiązywanie wagi do samego rytuału pogrzebowego, co widoczne jest w szczególnym wyborze miejsca na cmentarzyska, w bardzo starannym przygotowaniu grobu skrzynkowego, w niezwy-

¹⁶ L.J. Łuka, *Kultura...*, s. 349—351.

¹⁷ *Tamże*, s. 436, i Archiwum Muzeum Archeologicznego w Gdańsku.

¹⁸ L.J. Łuka, *Kultura...*, s. 349.

¹⁹ L.J. Łuka, *Problematyka badań...*, przypis 5.

kle okazałej ceramice sepulkralnej oraz w zwiększonej liczbie wkładanych do grobów darów metalowych, w tym głównie drobnych ozdób. Było to nie tylko dowodem dbałości o zmarłego, wynikającej z ówczesnych wierzeń, ale także wiązało się ściśle z zachodzącymi zmianami natury gospodarczo-społecznej i kulturowej ludności wschodniopomorskiej wczesnej epoki żelaza.

3. Uwagi końcowe

Reasumując uwagi o przemianach osadniczych i kulturowych na terenie Wysoczyzny Siemirowickiej, można powiedzieć, że między obu kulturami istnieją stosunkowo liczne zbieżności, wynikające przede wszystkim z faktu, że ludność kultury wschodniopomorskiej wyrosła na podłożu kulturowym grupy kaszubskiej kultury łużyckiej. Zbieżności te widoczne są zarówno w kulturze materialnej, jak i duchowej. Różnice zaś w zakresie wytwórczości i osadnictwa były zapewne wynikiem przemian gospodarczo-społecznych zachodzących w tym czasie na całym terenie Pomorza Wschodniego. Trzeba również podkreślić, że społeczność zamieszkująca na przełomie epoki brązu i żelaza mezoregion osadniczy Wysoczyzny Siemirowickiej, położonej peryferycznie w stosunku do bardziej rozwiniętych centrów owych kultur, rozwijała się w pewnej izolacji. Tym też należy tłumaczyć jej wolniejszy rozwój gospodarczy i kulturowy w porównaniu z terenami mającymi korzystniejsze położenie, zapewniające aktywne włączenie się w nurt ówczesnego życia gospodarczego i kulturowego. Można tu dla przykładu podać zachodnią strefę Zatoki Gdańskiej, od Kępy Swarzewskiej na północy po Gdańsk na południu, dalej wyraźnie kształtujące się i bardzo prężne gospodarczo skupisko pruszczańskie i szereg innych.

Powyższe uwagi na temat rozwoju osadnictwa na Wysoczyźnie Siemirowickiej nasuwają następujące wnioski. Należy wysunąć postulat kontynuowania prac nad kształtowaniem się osadnictwa w poszczególnych mikroregionach Pomorza Wschodniego²⁰ oraz wzmóc wysiłki w kierunku kontynuowania badań kompleksowych również w obrębie poszczególnych mikro- lub mezoregionów, badań analogicznych do podjętych w Siemirowicach. W związku z małą liczbą przebadanych dotąd osad winno się dążyć do systematycznego przebadania dotąd odkrytych stanowisk tego typu. W wypadku kultury łużyckiej należałoby większą uwagę zwrócić na badanie stanowisk typu bagienne. Dotąd odkryto takie osady w Uniradach, gm. Stężycy, Skorzewie, gm. Kościerzyna, i Górze-Orle, gm. Wejherowo. Wydaje się bowiem, że ta forma osadnicza w kulturze łużyckiej na Pomorzu Wschodnim była bardziej rozpowszechniona aniżeli się

²⁰ Próbę tę podjęli: B. Wiącek dla okolicy Luzina, gm. Wejherowo i Z. Szafran-
ski dla okolicy Skorzewa, gm. Kościerzyna.

to dotąd przyjmowało. Natomiast w odniesieniu do kultury wschodniopomorskiej zachodzi potrzeba przebadania częściowo zachowanych osad w Bartoszym Lesie, gm. Stare Polaszki, Pruszczu Gdańskim (st. 18 i 19 — z piecami do wypalania wapna), a na terenie Wysoczyzny Siemirowickiej osady w Gowidlinie, gm. Sierakowice. Badania te zrekompensują szczupłość dotąd posiadanych źródeł pochodzących z osad i wzbogacą nasze wiadomości o gospodarce, stosunkach społecznych i ustrojowych omawianych kultur.

Dotychczasowe uwagi o osadnictwie na Wysoczyźnie Siemirowickiej na przełomie epoki brązu i żelaza pozwalają sądzić, że badania na tym obszarze powinny być kontynuowane i że powinny iść w następujących kierunkach: Należy podjąć szczegółowe prace inwentaryzacyjne na terenie całej Wysoczyzny Siemirowickiej, polegające na dokładnym zbadaniu jej obszaru i poznaniu stopnia nasycenia stanowiskami kultury łużyckiej i wschodniopomorskiej z przełomu epoki brązu i żelaza oraz kształtowania się osadnictwa w okresie następnym. Już teraz można stwierdzić istnienie w Siemirowicach osady późnolateńsko-rzymskiej, na której w 1977 r. odkryto 2 dymarki oraz osadę wczesnośredniowieczną z okresu przedpiastowskiego. Wynikałoby z tego, że na omawianym obszarze mimo niesprzyjających warunków naturalnych osadnictwo zapoczątkowane w IV i V okresie epoki brązu było kontynuowane aż do wczesnego średniowiecza i przemawia za tym, że nie zawsze zła jakość gleb je determinowała.

W pracach tych należy zwrócić uwagę na drugie dość ciekawie rysujące się skupisko osadnicze w okolicy Bukowiny podejmując na nim systematyczne badania. Wskazane byłoby objęcie badaniami wszystkich znanych stanowisk kultury wschodniopomorskiej na całym obszarze Wysoczyzny Siemirowickiej, a szczególnie w Siemirowicach i okolicy Bukowiny, z zastosowaniem metody badań zespołowych. Warto się zastanowić nad możliwością wykorzystania pomocy lingwistów celem wyjaśnienia nazw miejscowych i nazw geograficznych. Tutaj należałoby zwrócić uwagę na fakt występowania na Wysoczyźnie Siemirowickiej dwóch nazw bałtosłowiańskich typu *Święte*, a mianowicie osada *Święte* i Jezioro *Święte* w okolicy Bukowiny. Są to nazwy, których podstawę stanowi *svent*, nazwa poboczna od *Svjet*, co oznaczałoby błyszczącą wodę odbijającą światło. Trzecia nazwa tego typu: Jezioro *Święte*, zachowała się pod Gowidlinem.

Należałoby także kontynuować badania kompleksowe małych zespołów osadniczych typu Siemirowice. Poza kontynuacją badań na cmentarzysku i odkrytej osadzie należy nasilić badania powierzchniowe wokół wspomnianych stanowisk, na obszarze o małym promieniu, tak aby uzyskać obraz osadnictwa krewniaczej grupy, tzn. grupy użytkującej to samo stanowisko, i przemian osadniczych zachodzących w ich obrębie. W pracach końcowych należałoby ponadto wykorzystać wyniki badań archeologicznych i antropologicznych na stanowiskach położonych tuż przy

granicy Wysoczyzny Siemirowickiej. Prowadzono je w Niepoczołowicach i Miłoszewie ²¹ oraz w Igrzycznej ²².

Do badań, oprócz już współpracujących nauk pomocniczych, m.in. antropologów, włączyć należy badania palynologiczne, dendrologiczne, paleograficzne i językoznawcze, których głównym celem byłoby też podjęcie próby rekonstrukcji pierwotnego krajobrazu na lepiej zbadanych stanowiskach.

Przedstawienie powyższych wstępnych uwag nad osadnictwem na Wysoczyźnie Siemirowickiej na przełomie epoki brązu i żelaza w związku z badaniami w Siemirowicach opiera się w tej chwili na stosunkowo skromnej podstawie materiałowej. Oczywiście będą one ulegać korektom w miarę przybywania nowych materiałów, wzbogacających wiedzę o tym, dotąd zupełnie nie badanym mezoregionie osadniczym. Realizacja wszystkich zaplanowanych badań pozwoli na opracowanie w przyszłości pełnej rekonstrukcji osadniczej mezoregionu siemirowickiego.

ALEKSANDRA SZYMAŃSKA

PRELIMINARY OBSERVATIONS ON COLONIZATION IN THE SIEMIROWICE UPLAND AT THE TURN OF THE BRONZE AND IRON AGES (IN CONNECTION WITH INVESTIGATIONS IN SIEMIROWICE)

Summary

The Siemirowice Upland area situated on the central course of the River Bukowina, a tributary of the River Łupawa, indicates — as one of very few — extremely strong colonization in the IV and V period of the Bronze Age (1000-650 B.C.). During this period, a substantial colonization agglomeration of the Lusatian Culture Cashubian group was formed in the northern, better investigated part of the area, this consisting of the biggest surviving barrow cemetery in Siemirowice, which still embraces 122 graves, also other cemeteries at Cewice, Bukowina and Święte, known from early literature. It was here that bronze treasure from the V period of the Bronze Age (Bukowina) and traces of two settlements at Siemirowice, were discovered. The 26 Siemirowice barrows (sites 1 and 8) so far examined, prove that pottery and metal-founding had not yet developed to any great extent in the area. This can be explained by the appreciable natural isolation of the area from the rest of East Pomorze (East Pomerania). On the other hand, the funeral rites indicate a considerable difference in the form of burials traditionally adopted by several generations.

²¹ L.J. Łuka, J. Gładkowska-Rzeczycka, *Analiza archeologiczno-antropologiczna grobów odkrytych w Miłoszewie i Niepoczołowicach, w pow. wejherowskim*, „Rocznik Gdański”, t. 17/18, 1960, s. 271—293.

²² G. Jeziorska, *Cmentarzysko kultury wschodniopomorskiej w Igrzycznej, gm. Linia*, „Pomorania Antiqua”, t. 8, 1979, s. 229—263.

On the threshold of the Early Iron Age (550—125 B.C.), the settlement agglomeration at Siemirowice disappeared (the case was similar in respect of the second agglomeration in the region of Steżycza, in the central part of the Cashubian Lake District) and the establishing of colonization micro-regions in the Siemirowice and Bukowina areas was observed. These are composed of small, flat cemeteries with chest graves, used by the East Pomorze (Wejherowo—Krotoszyn) Culture peoples. Also known are individual, dispersed graves at Żalakowo and Pałubice, and treasure in the shape of bronze ornaments from Siemirowice. The furniture and form of the graves indicate the cultural integration of the whole of East Pomorze during the Halstatt, as well as the Early and Middle La Tène period, also, in part, the new manner of burying the dead in flat cemeteries was most probably the result of economic-social changes taking place. During the period in question, there were advancements in agriculture-stock-breeding, metal-founding, pottery — particularly sepulchral pottery, and the beginnings of smithing. Bronze-working was also continued. The people of the East-Pomorze Culture, including those of the Siemirowice Upland, established contact with both neighbouring and more distant countries, importing commodities from the south and adopting a new type of cinerary urn — the face urn.

The presence of analogical agglomerations of the Lusatian Culture Cashubian group in Central Pomorze, particularly on the banks of the River Słupia, and communities of these populations in the Chojnice region, would suggest the reinforcement of colonization in East Pomorze with people arriving from the south-east and the creating of the East-Pomorze Culture on this culture base.

As investigations in the Siemirowice Upland mesoregion will be continued during the next few years, the gaining of further materials which will add to the knowledge already available on this so-far unknown settlement mesoregion, can be expected. Apart from the representatives of ancillary disciplines already employed in investigations, scientists will also join in the work to try to reconstruct and study the changes in the original landscape.